

General-pukovnik
NIKOLA PEJNOVIĆ

Vladimir Dedijer: „Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“

I

Knjiga pod gornjim naslovom pojavila se 1981. godine u izdanju GRO »Liburnija«, Rijeka, i IKRO »Mladost«, Zagreb. Njeni recenzenti su bili prof. dr Rudolf Rizman — Kamnik, iz SR Slovenije, i Miodrag Marović — Kuči, iz Crne Gore. Prvi od njih napisao je i predgovor.

Globalno uzev, knjiga sadrži tri osnovna dela: autorski tekst — 477 stranica, i priloge raznih autora — 506 stranica i dokumente — 270 stranica. Priloge je radilo 38 autora, a među njima i nominalni autor knjige, sa oko 140 stranica, tako da je njegovo učešće sa oko 617 stranica teksta. Još nekoliko autora ima više cd jednog priloga. Knjiga se sastoji od 22 glave, veoma neujednačene po veličini: od 12 do 104 stranice.

Građa je tematski uobličena po poglavljima, u osnovi, prema dvama kriterijumima: istorijsko-hronološkom i teorijsko-problem-skom. Izgleda da je autor težio da tematiku koja se klasifikuje prema ovom drugom kriterijumu smesti u one vremenske raspone i prostorne deonice knjige u kojima im je po logici stvari najprirodnije mesto. No, ipak ostaje dojam o znatnoj neusklađenosti, koncepcijskoj razbijenosti, pa i nesređenosti dela. Na isti način je odgovarajuće priloge uklapao u okvire pojedinih glava nastojeći da njihov sadržaj i karakter uskladi s tematikom odgovarajućih glava. U tom smislu je imao još više teškoća nego u stvaranju tematskog inventara knjige.

Deo o dokumentima dat je celovito na kraju knjige, i sadržaji što su u njemu ne ulaze u sadržaje glava pojedinačno. Za razliku od velikog broja priloga drugih autora u ostalom delu knjige, dokumentarni izvori se svode na neke priloge J. B. Tita, V. Bakarića, E. Kardelja, V. Dedijera, Savezne komisije za ratne zločine, delove pisanih radova o strategiji NOR-a od K. Popovića, P. Dapčevića i N. Ljubičića.

Naslove poglavlja, nazive priloga pojedinačno i imena njihovih autora ne navodimo zbog toga što se to može lako videti u preglednom sadržaju na kraju knjige.

II

Fizičko legitimisanje knjige sadrži najopštije podatke o njenoj veličini i osnovnoj podeli na krupnije sastavne delove. To može da posluži kao polazna osnova za njena daljnja razlaganja i konkretniju analizu kojom se tek može dopreti do njene suštinske poruke i oblikovati ocena o njenoj istorijskoj, etičkoj, političkoj, vojnoj i drugoj vrednosti. U približavanju tom cilju uputno je, pa i neminovno, zadržati se na još dva pitanja koja se delom tiču sistematizacije i strukture knjige, a delom sadržine i koja dodiruju suštinu njene namene. Reč je o tome: prvo, da li se i koliko se sadržaji knjige tiču naslova dela, odnosno koliko su oni u celini uzev ili neki od njih relevantni za izradu Titove biografije i drugo, u kakvom su međusobnom odnosu prilozi i dokumenti kao dva značajna dela knjige i u čemu je njihova vrednost kao istorijskih izvora za izradu Titove biografije, uključujući i osvrt na njihove autore?

Najpre treba reći da su sadržaji knjige, kada se uzme u obzir njen naslov, izrazito neusaglašeni, a izbor i uređivanje su bez jedinstvenog kriterijuma. Prvih osam glava knjige (oko 370 stranica) sazdano je po kriterijumu koji se može smatrati prirodnim i logičnim i čija je premisa u tome da se građa odabira po principu direktne vezanosti događaja i izvora za Titov život i revolucionarnu aktivnost. Uzev vremenski, to se tiče razdoblja do okupacije Jugoslavije u drugom svetskom ratu i do pripremanja oružanog ustanka pod rukovodstvom Tita i Komunističke partije Jugoslavije. Po istom, ili približno istom, kriterijumu uređene su i 14, 15, delom 17. i 21. glava knjige, to jest »Titov odnos prema veri i tradiciji«, »Bratstvo i jedinstvo Titova ključna ideja koju je primenio u ratu«, »Prvobitna partizanska etika« i »Titova borba protiv interesnih sfera«.

U ta poglavlja su i izvorni autorski tekst i prilozi koji ga prate i ilustruju uneseni po kriterijumu direktne vezanosti za Titovu aktivnost i međusobne usklađenosti sadržaja s temom poglavlja. Nasuprot takvom postupku, u ostalih trinaest glava postupilo se suprotno navedenim primerima. Građa u pomenutih trinaest glava (oko 450 stranica) mogla bi se, s obzirom na njenu prirodu, nazvati »Prilozi za istoriju Titove epohe«, a ne »Prilozi za Titovu biografiju«. Osim toga, najčešće nema nikakve ni formalne veze između teme i autorskog teksta i priloga koji ga prate a koji od njega čak potpuno odudaraju. Ilustrovaćemo to nekim primerima.

Naziv jedanaeste glave glasi: »Velike sile i cepanje Jugoslavije«, a među prilogima su i tekstovi kao što su: »Bekstvo iz Mitrovice« — Marijan Stilinović; »Kako sam bio oslobođen po Titovoj direktivi« — Aleksandar Ranković; »Četvorogodišnja Meri Kopinić kao taoc« — Vjenceslav Cenčić itd. U tom smislu je karakteristična i šesnaesta glava, pod naslovom »Titov prodor u zapadne krajeve Jugoslavije«. U njoj su i prilozi koji se tiču sasvim drugih stvari: »Ustanak u Vojvodini« — Jovan Veselinov; »Majeveca i Birač« — kazivanje Uglješe Danilovića; »Timočka Krajina« — Slobodan Bosiljčić; »Majka Makedonka« — Dragoš Stevanović i »Kovač Koselj ispod Jelovice« — Vladimir Dedijer. Slično se postupilo u svim ostalim poglavljima. Zbog toga nema potrebe da se to dalje ilustruje i primerima dokazuje, u što se, uostalom, lako može uveriti svako ko pročita sadržaj knjige. Postavlja se pitanje šta je bila ideja autora i uređivača kada su tako postupili i kojim se argumentima takav postupak može opravdati i objasniti. U svakom slučaju, stvar je nesolidno izvedena i anahrono zamišljena.

Notirajmo samo da među autorima priloga ima dosta nepoznatih imena. To ne mora ništa da znači, ni u negativnom ni u pozitivnom smislu, ali što su tu i neka imena sa lošom reputacijom (Andrija Hebrang, Arsa Jovanović, Aleksandar Ranković, Svetislav Stefanović, Šime Balen i još neka), bez obzira na sadržinu i kvalitet njihovih priloga, to ne može da deluje sasvim neutralno.

Naveli smo količinski odnos između dela s dokumentima i prilogima, kao dve od ukupno tri globalne celine knjige. Sudeći po njihovom međusobnom odnosu, ispada da su prilozi dva puta duži od dokumenata, mada je to numerički odnos, koji nije i stvarni, budući da je tekst dokumenata štampan veoma sitnim slogom, čime se u stvari taj deo teksta više nego udvostručava. Međutim, to za ovaj kritički osvrt nije od bitnog značaja; značajni su karakter jednog i drugog dela i kriterijumi prema kojima su razvrstavani i odvajani. Primera radi navodimo da je »Dnevnik« Vla-

dimira Bakarića uvršćen među dokumente, a »Dnevnik« Koče Popovića među priloge. Dedijerov rad »Uskršnje misli Edvarda Kocbeka u Parizu« je, iako je autorski, među dokumentima, a rad slične vrste kao što je »Nevezani razgovor sa Pekom Dapčevićem o bici za Pljevlja« uvršćen je među priloge. Pod naslovom »Titova ratna strategija« data su tri autorska rada: Koče Popovića, Peka Dapčevića i Nikole Ljubičića i svrstani su u dokumente iako je očigledno da oni to nisu. Osim toga, ti su radovi već objavljeni i nisu nikakvi »novi prilozi«. Još manje je jasno zašto su se u tom delu našli dokumenti Komisije za ratne zločine koji se tiču samo zlodela 13. »Handžar« divizije i 7. SS divizije folksdojčera. Nedomice s tim u vezi nastaju oko toga: kakve to ima veze sa Titovom biografijom i zašto su izabrane samo te dve neprijateljske jedinice? Konačno, i ti tekstovi su negde do sada morali biti objavljeni, pa je prirodno što se postavlja pitanje da li su i oni »novi prilozi«?

III

Autorski deo knjige, tj. onaj deo koji je Vladimir Dedijer lično pisao, čini trećinu ukupnog njenog volumena. Prirodno je da on zaslužuje najveću pažnju javnosti i da je to glavni deo sadržaja koji se mora kompetentno i celovito analizirati. Istorijski, sociološki, filozofski, psihološki i drugi aspekti u pristupu delu moraju biti objedinjeni i u čvrstoj međusobnoj zavisnosti. Istorio-grafske analize bi morale da sadrže ne samo ocene o tačnosti prikazivanja događaja, činjeničnog stanja i istorijskih istina već i to da li sve što je autor objavio ide u istorijsku građu i da li i koliko njegovi navodi zaslužuju tretman istorijskih izvora?

U najčvršćoj vezi s tim su i ocene o etičkom ponašanju (ili etici ponašanja) autora u opisivanju ličnosti i životnog delanja određenih aktera naše istorije. Moralo bi se otvorenije ovom prilikom progovoriti gde su granice između ličnog i društvenog, intimnog i javnog, stvarnog i senzacionalističkog, bitnog i nevažnog, skromnog i razmetljivog i drugih kategorija iz domena društveno-revolucionarnog morala i etičke svesti uopšte. Individualistički, a delom i privatizovan, postupak u obradi životnog puta narodnih i revolucionarnih tribuna kakav je Tito ne može da se odvoji od društvenih opredeljenja i životne filozofije autora takvih poduhvata, jer bez toga mnogo šta mora da ostane nerazjašnjeno. Pisanje o nekom je uvek, u većoj ili manjoj meri, i pisanje o sebi, čak i kada se vlastita ličnost ne istura u prvi plan i kada ne po-

stoji želja za prenatlašavanjem sopstvenog učešća u istorijskim zbivanjima. U tomē vlastiti moral, lični pogled na svet i psihološka uravnoteženost u burnim i promenljivim, izuzetno teškim i specifičnim uslovima istorijskog toka kod mnogih autora su presudno uticali na način istraživanja i na domet naučne ili druge kreacije.

Sa stanovišta globalnog preseka, bez pretenzija na iscrpnost analize Dedijerove knjige, ili potpunost ukupnih ocena koje, kako smo rekli, mogu biti rezultat samo interdisciplinarnog pristupa u analizi, tako da se sagleda iz više uglova posmatranja i izučavanja, navešćemo nekoliko veoma bitnih opažanja od kojih uveliko zavisi karakter i vrednost pomenutog ostvarenja. Nadamo se da se time neće ništa prejudicirati ni u negativnom ni u pozitivnom smislu.

Prethodni pogled na celinu u metodološkom pogledu može da bude od koristi kao opšta orijentacija u izučavanju dela, mada takvi preseci ne mogu da zamene detaljnu i specijalističku analizu.

1) Kao što je već rečeno, u knjizi, koja se u celini zove »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«, ima tri dela i tri vrste »priloga«: autorski tekst, prilozi i dokumenti. Po svemu sudeći, glavni deo »Novih priloga...« je autorski tekst, bez obzira na to što se formalno tako ne zove. Njega je autor podelio u 22 teme, od kojih je osam o vremenu do drugog svetskog rata, a ostalih 14 u osnovi o vremenu narodnooslobodilačkog rata. Podela glava je, kako je već rečeno, zasnovana na dva kriterijuma, od kojih je jedan hronološko-istorijski, a drugi problemsko-teorijski. Tematika prvog tipa podele tiče se okupacije Jugoslavije i Titovog pripremanja ustanka, potom, tu je »Titov prodor u zapadne krajeve Jugoslavije«, »Martovski pregovori između Nemaca i Tita« itd., dok se drugi tiču problemskih kategorija, kao što su: »Titov odnos prema veri i tradiciji«, »Prvobitna partizanska etika«, »O retoriziji«, »Titova ratnička i državnička karizma« itd.

Prva kvalitativna odrednica dela je ta što je autor Titovoj istoriji i njegovom ljudskom i revolucionarnom liku prišao na način koji u osnovi znači pozitivno određenje i u našoj istoriji, sa svim prethodnim radovima, dosad nedostignuti stepen skupljene i delom obrađene široke građe za biografiju jedne ličnosti. Društveno-politička i javna dimenzija Titove ličnosti data je u jedinstvu s njegovim ličnim, privatnim i intimnim životom, bez bilo kakvog diskontinuiteta. Isto tako se te dve dimenzije ne razilaze, a još manje su suprotne u snažnoj i velikoj ljudskoj i istorijskoj ličnosti. Borba za slobodu jugoslovenskih naroda, za njihovo bratstvo i jedinstvo, za odbranu jugoslovenske zajednice na novim dru-

štvenim nacionalno-socijalnim osnovama koje će značiti vlast pod hegemonijom radničke klase, odnosno vlast nje same, prvi je kvalifikativ teško obuhvatne Titove aktivnosti. Takva odrednica nemitno uključuje mnoga druga svojstva njegove izuzetne ličnosti i još nedovoljno ocenjene vrednosti i rezultata njegove oslobodilačke i revolucionarne misije. Ta dimenzija Titove revolucionarne i političke delatnosti kreće se od odlučne borbe za odbranu i revitalizaciju Komunističke partije Jugoslavije, preko borbe za celovitost i integralnost svih delova našeg prostora, uključujući i nepriznavanje okupatorske podele i vraćanje zemlji odvojenih delova, odbijanja svih manevara — kako sa Zapada, tako i sa Istoka — da se Jugoslavija učini zavisnom i poslušnom, sve do borbe protiv podele na interesne sfere i do dramatičnog razračunavanja sa staljinskim hegemonizmom koje je značilo još nedovoljno shvaćen presedan u istoriji socijalizma i u odnosima u međunarodnom radničkom pokretu. Iz tih tekstova, bez obzira na krupne slabosti i opterećenja knjige, izrasta ličnost hridinske snage, koja je visoko iznad sredine u kojoj deluje i kolektiva kojim rukovodi. Čovek neiscrpne snage i odlučnosti, nesalomljive volje i upornosti, velike lične, političke i komandantske hrabrosti, čija smelost jača s narastanjem opasnosti, u sudbonosnim istorijskim trenucima postaje ustanički vođa, narodni tribun, talentovani vojskovođa čija je politička i vojna strategija delo vlastitog uma i do tada nepoznate prakse i iskustva. Istodobno je široko osvetljen profil duboko humane ljudske ličnosti, plemenitog druga, prijatelja i saborca, koji snažno izražava sve vrline vlastitog etosa i sva obeležja doba u kojem živi, sa svim ljudskim vrlinama i vrednostima kao i sa opterećenjima i nesavršenostima, o kojima se takođe u knjizi govori. Međutim, u slikanju Titovog ljudskog i revolucionarnog lika nije se svuda dosledno primenjivao princip da se o istorijskim ličnostima mora pisati krajnje odgovorno, što ne menja načelo da se piše istinito i realno.

U celini uzev, u »Novim prilogima...« je primenjena lestvica različitih vrednovanja, ali je u metodu i literanoj obradi tekst oslobođen prazne fraze i patetike; u njemu nema glorifikovanja vanživotne i nadzemaljske ličnosti, ali je ostao duh poštovanja, divljenja bez panegirika, odanosti bez strahopoštovanja prema Titovom ljudskom liku i patriotskom, oslobodilačkom i revolucionarnom delu. Uprkos manjkavostima i nedorečenostima, neusaglašenom vrednovanju, a naročito neshvatljivim manirima žurnalističkog senzacionalizma, to štivo je, u celini uzev, ipak krupan prilog osvetljavanju Titove ličnosti i dela, u svakom slučaju veći nego što to

na prvi pogled može da izgleda, bez obzira na to što samo po sebi nije u svim delovima direktna i relevantna građa za Titovu biografiju.

2) Značajna dimenzija idejne strane knjige je autorov više ili manje uspešan pokušaj i napor da se u istorijskom smislu razračuna sa dva ekstremistička krila u našem političkom životu i društvenom razvoju posle rata, od kojih jedno oličava etatističko-birokratski, a drugo više partijsko-liberalističko-zapadnjački smer društvenog razvoja. Njihovi nosioci i reprezentanti su Ranković i Đilas. Autoru je u tom smislu Titova ličnost dobrodošla i neophodna, s jedne strane, kao postament s kojeg se bori i prema kojem se orijentiše, a s druge kao vrednost koju više ili manje uspešno brani od izdaje i pakosti njegovih »slavnih« političkih protivnika. Međutim, Dedijer nije imao snage da tu partiju odigra dokraja uspešno i da je dovede do njenog logičnog i pravog završetka.

Pre svega, dvojici otpadnika i stranih eksponenata autor prilazi sa različitim i u mnogo čemu neprincipijelnim kriterijumima i neuravnoteženim stavovima, što je lako uočljivo. Dok se sa Rankovićem i njegovom platformom obračunava na dva nivoa: ideološko-političkom (etatistički birokrata i dogmata) i etičko-moralnom, prikazujući ga kao čoveka svirepa, neograničeno lukava i bez moralnih skrupula kad je reč o borbi za vlast, prestiž itd., Đilasa, na drugoj strani, udara i razgolićuje samo ili gotovo jedino za svakovrsne moralne prestupe (retorzije, lični život, ljudska nepostojanost, slavloljublje, zaljubljenost u sebe, pretencioznost itd.), a njegovu političku izdaju i ideološko dezterstvo prećutkuje ili nedovoljno naglašava. Osim toga, Dedijerovi pristupi obojici prekomerno su emotivno opterećeni ličnom notom koja u sebi sadrži razočarnost, ličnu napuštenost, prevarenost i iznenađenost postupkom dvojice ljudi koje je smatrao zastavama revolucije, ali i ličnim prijateljima sa dugogodišnjim poznanstvom, druženjem i bliskim odnosima. Odnos prema njima u knjizi odiše nečim što bi se moglo nazvati osvetničkim, zbog neostvarenih ličnih, autorovih očekivanja. To svedoči da autor nije uspeo da u potpunosti reintegriše vlastitu političku ličnost i odredi čvrstu i čistu ideološko-filozofsku poziciju, a to je jedno od izvorišta mnogih omaški i svakakvih nedoslednosti, pa i zabluda u njegovoj knjizi. Takvi i mnogi slični promašaji i nedoslednosti učinili su ga nepristalim da objektivno i marksistički zasnovano u najnovijem poduhvatu istražuje Titovu istoriju i da za nju prikuplja pravu građu, o čemu će još biti reči.

3) Nesređenost i konfuznost, neodmerenost i proizvoljnost, nedorečenost i predubedenje, senzacionalizam i svaštarenje po najbla-

žlim kriterijumima su, na žalost, jedno od vidnih obeležja objavljenih tekstova. Daleko bi nas odvelo ako bismo sve ove atribute dokazivali navodima iz teksta kao ilustracijama, što, uostalom, nije neophodno budući da su svi ti kvalifikativi svakom lako vidljivi. Ipak ćemo se na neke, zbog elementarnih obzira, bar delimično osvrnuti.

Već je rečeno da se u knjizi teško razabire šta je prilog a šta dokumenat. Isto tako, ne zna se zašto su neki prilozi dati u toj i toj glavi a ne u nekoj drugoj i zašto su neki dokumenti prilozi a ne obrnuto. U autorskom tekstu Dedijer se služi nekom vrstom naracije, koja je u nekim delovima do te mere nesistematizovana da se ni s najvećim naporom ne može odgonetnuti kako je i zašto autor odjednom promenio ne samo neposredan kontekst izlaganja nego i temu u celini i zašto je na bezbroj mesta odlazio u daleke i neobjašnjive digresije. Objektivnosti radi, treba reći i to da mu je u isto vreme način izlaganja, u većem delu teksta, zavodljivo lak, živ i zanimljiv i da odaje visprenog opservatora i hrabrog ali ne uvek i staloženog naučnog istraživača.

Glavna neodređenost knjige je nedostajanje kriterijuma i principa po kojima bi se razgraničilo ono što se tiče Titove biografije od širokih opisa mnogih istorijskih zbivanja i procesa koji sa Titom nemaju nikakve direktne, pa čak ni daleke veze, sem što se događaju u vreme kada i on živi i stvara. Takav pristup bio bi jasan i opravdan da je reč o prilogima za našu ratnu istoriju i savremeni razvoj i stanje, ali je teško prihvatljiv kad je posredi pisanje istorije jedne ličnosti, bez obzira na njenu ulogu i mesto. Takva vrsta relativizma koja ne vodi računa o razlici i granici između biografije ličnosti i istorijske hronike određenog vremenskog perioda teško da ikome može biti prihvatljiva. Međutim, neka o tome više kažu istoričari od struke, a pre svega oni koji su se bavili istorijom našeg narodnooslobodilačkog rata. Druga vrsta neodređenosti i nesređenosti tiče se nedostatka mere i dobrog ukusa u tretiranju intimnog i usko ličnog kod ljudi u čiji se životopis ulazi i razlikovanju od onoga što je njihova javna delatnost. Nije reč samo o etičkim već i o estetskim merilima i vrednostima takvih polazišta kao istorijskih izvora i meritornih oslonaca. U tome se po metodu i pristupu Dedijer ne razlikuje od Đilasa, mada i u tom smislu pokušava da ga kritikuje. O Cani Babović, na primer, slično piše i Đilas u svojoj knjizi, a na isti način Dedijer piše i o Božidaru Maslariću, Moši Pijadi, Jovanki Broz, Peri Popivodi, nekom popu i bezimenoj revolucionarki i o mnogim drugim lično-

stima. Ako to treba da znači karakteristiku »istorije odozdo«, ili spoj emocionalnog i racionalnog u ocenjivanju istorijskih zbivanja, onda je teško razumeti autorovu maksimu o tome šta predstavlja istorijsku, a šta političku istinu.

Autor u knjizi inače široko raspravlja o političkoj i istorijskoj istini, o teoriji distance, osim pomenute doktrine o istoriji odozdo. Nameće se pitanje da li za tu temu nije relevantnije marksističko shvatanje uloge ličnosti i narodnih masa u stvaranju istorije i u razvitku ljudskog društva. Teorija distance je izgleda autoru bila potrebna da dokaže kako za pisanje istorije jednog doba ili jedne ličnosti treba prethodno pripremiti građu i priloge, s tim što se u te priloge može uvrstiti sve i svašta bez naročito brige i mere šta tamo spada. Reč je o postupku koji više podseća na punjenje fascikle nego na naučno sistematizovanje građe i uredničko komponovanje knjige.

Kad je reč o koncepciji »Novih priloga...« i sistemu njihove izrade i uređivanju mora se postaviti pitanje zašto je autor u njih unosio i dosta onoga što je ranije na raznim mestima i u različita vremena objavljeno. U tu vrstu neodređenosti i proizvoljnosti na prvom mestu ide korišćenje vlastitih tekstova iz ranije objavljenih publikacija, kao što su »Ratni dnevnik 1941—1944«, »Josip Broz Tito — prilozi za biografiju« i mnogi drugi. Na jednom mestu je (između 642. i 678. stranice) ponovo u celini objavljeno čitavih 36 stranica »Dnevnika«. Slično autor postupa kada prepričava ili prepisuje svoja predavanja koja je održao u svoje vreme na Sorboni i u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti ili na drugim mestima. Podjednako odbojno deluje i kad sebe citira iz raznih napisa kao što su oni iz užičke »Borbe«. Pri tome je teško oteti se utisku da je autoru stalo do što više teksta, do bavljenja samim sobom, a možda i do komercijalne strane poduhvata.

Najniža tačka do koje se autor u tom tekstu spušta je iznošenje nevažnih fragmenata i glasina o pojedinim ličnostima koje (glasine) — nedokazane, nepotvrđene ili po značaju bizarne — predstavljaju ili poluistine ili cele tračeve, a u jednom i u drugom slučaju služe golicanju znatiželje onog dela javnosti kojem je do istorije i priloga za nju najmanje stalo. Pravdanje i objašnjavanje tog postupka vukovskim manirom istorijskog svedočenja ne izgleda ubedljivo. Dok je u Vukovom slučaju bilo posredi prikupljanje i spasvanje građe od zaborava, kod Dedijera stvar podseća na žurnalistički biznismenski senzacionalizam. Među ličnosti kojima je lični integritet povređen ili proizvoljno i neubedljivo prikazan ulaze M. Pijade, B. Maslarić, C. Babović, A. Ranković, M. Đilas, Jovanka

Broz, B. Krajger i dobar broj manje poznatih živih i mrtvih. Kako je reč i o značajnim akterima naše revolucije, o njima se ne može pisati jednostrano i uzgred, samo sa negativnim predznakom. To ne znači da ih treba idealizovati. Kada se u celini iznesu njihove istorijske slike, a to znači i slabosti o kojima je reč, tada se njihovi ljudski likovi drukčije doimaju i karakteristike uravnotežuju. To se delimično i posredno i radilo sa više obzira, delikatnih aluzija i indirektnih sudova čak i kada se tiče same ličnosti Josipa Broza Tita, mada se uvek pokušava da se on brani, razumeva i šire objašnjava.

U svetlosti tih primedaba posebnu ulogu dobijaju prilogi mnogih znamenitih ličnosti u knjizi koje se na neki način pojavljuju ne samo kao autori svojih tekstova već i kao neka vrsta mentora i posrednih koautora u svemu što autor u svoje ime na širokim prostorima knjige navodi. U tom smislu knjiga dobija i karakter zbornika. Reč je o tome da se kod javnosti može stvoriti privid, pa i ubeđenje, kako su te ličnosti unapred sve znale šta autor piše i kako su se, uprkos slabostima koje ga prate, ipak, saglasile da učestvuju u nekoj vrsti koprodukcije pri stvaranju njegovih »Novih priloga...«. Sve to, verovatno, nije tako ili nije kod svih, već su se i one, kao i čitaoci, sa celinom teksta upoznale tek nakon njegovog pojavljivanja u javnosti. Ako, pak, nije tako, to bi značilo da su se i one javljale u ulozi neke vrste recenzenata, što ni kao pretpostavka za celinu priloga ne može da se održi. Verovatno je da je to bio jedan od razloga zbog kojih su uređivači i izdavači knjizi olako dali »propusnicu«, bez primene strožih kriterijuma.

4) U knjizi su i pitanja koja kada su posredi Titova ličnost i istorija naše revolucije mogu da imaju dublji smisao i najširi značaj, ali su u autorovom tumačenju ostala bez pravih, jasnih, potpunih i nedvosmislenih odgovora. Reč je o tako delikatnim pitanjima koja zaslužuju da se temeljito istražuju sve do momenta kada se na njih može dati čvršći odgovor budući da od nagađanja i svakakvih hipoteza može da bude više štete nego od njihovog neobjavljivanja. Vrsta i broj tih pitanja u knjizi za svakog čitaoca mogu biti različiti, u zavisnosti od ličnog poimanja istorijskih zbivanja. U ovom osvrtu zaslužuju pažnju ove hipoteze:

— tvrdnja da je Kominternu u vreme staljinskih čistki tražila prethodno odobrenje i saglasnost od rukovodstva nacionalnih komunističkih partija o likvidiranju određenog broja inostranih revolucionara u Moskvi, a to znači i od CK KPJ za umorstva jugoslovenskog kadra;

— Titov neutralan odnos prema Dedijerovoj životnoj drami i porodičnoj tragediji nakon njegovog solidarisanja sa Đilasom. To se može proširiti do te mere da se tiče ne samo Tita već i celog političkog i državnog vrha Jugoslavije;

— nerazmršen kompleks odnosa na liniji Kopinič-Srebrenjak-Antonov-Hebrang-Krajačić i Titova pozicija u vezi s tim kompleksom;

— suština, motivi i ciljevi pregovora s Nemcima u martu 1943, koji su obavljani posredstvom naših predstavnika Milovana Đilasa, Koče Popovića i Vladimira Velebita.

a) Gotovo monstruozno deluje hipoteza da se Kominternu obračuna za saglasnost nacionalnim komunističkim partijama, odnosno njihovim vrhovima, među njima i jugoslovenskim, o likvidaciji velikog broja inostranih komunista u staljinskim čistkama sredinom tridesetih godina. Istorija te vrste do sada našoj partijskoj i drugoj javnosti nije bila ili nije široko bila poznata, što prirodno za sobom povlači još veću odgovornost svakog istraživača. Pretpostavka u vezi s nama, našim Centralnim komitetom, vezuje se za Rankovićeve rivalske intrige s ciljem da što više kompromituje Tita, i to na taj način što je nastojao da dođe do dokumenata koji bi navodno potvrdili tobožnje Titovo učešće u davanju takvih saglasnosti. To bi implicite značilo odbranu Staljina i njegovih kriminalno-bordžijevskih metoda u borbi za diktatorsku birokratsko-despotsku vladavinu. Lansiranje te hipoteze na taj način, bez čvrstih dokaza da se ona sigurno i nedvosmisleno obori ili dokaže, može da asocira na nečasne motive. Dedijer se, doduše, stavlja u odbranu Tita, ali to čini pretežno verbalno, uglavnom metodom posrednog moralističkog zaključivanja. Naime, pomenutu hipotezu, bolje rečeno insinuaciju, on nastoji da obori time što sumnja da bi Ranković poverio pribavljanje navodnih dokumenata o tome Vinterhalteru budući da je ovaj bio »liberalni komunist«, zatim navođenjem Kopiničeve izjave da Tita poznaje kao plemenita čoveka i konačno pomoću izjave Herte Has da Tito navodne saglasnosti te vrste nije mogao davati zbog svoje duževnosti. Dedijer navodi i vlastito uverenje da je reč o pokušaju staljinista da umanje svoju odgovornost pred sudom istorije, da diskredituju i policijski ucenjuju rukovodeće ličnosti u drugim zemljama radi postizanja određenih političkih porobljivačkih ciljeva. U ovom slučaju nisu u prvom planu ni staljinisti, niti oni koji su učestvovali ili nisu učestvovali u davanju saglasnosti, već je u pitanju autor knjige koji na osnovu rekla-kazala, bez prethodnog,

ako ne rasvetljavanja celog slučaja, a ono u najmanju ruku utvrđivanja bar elementarnih uslova koji su vladali, unosi u javnost i ostavlja istoriji teške moralne i političke hipoteke koje se nas tiču. Dedijer kao da nije svestan toga da lansiranje te lažne pretpostavke, uprkos tome što se ne može dokazati, ide naruku staljinističkim snagama i njihovim kojekakvim saveznicima u našoj zemlji, bez obzira na to na kojoj je strani autorova naklonost i šta on lično misli. Uostalom, svakom ko bilo šta zna o moralu staljinske despotije i o njenoj ozloglašenoj policijskoj džentriji sasvim je jasno da nekakve saglasnosti inostranih sekcija, na koje su uostalom gledali kao na vlastite agenture, apsolutno ne znače ništa drugo nego bacanje prašine u oči. Staljinski egzekutori ne samo što nisu mogli nego se nisu ni smeli upuštati u proveravanje unapred režiranih optužbi i osuda, jer su bili načisto s tim da je reč o likvidaciji nedužnih ljudi, kao što je bio slučaj i u vreme famoznih suđenja posle rezolucije Informbiroa. Uostalom, kakvu bi vrednost mogla da imaju i neslaganja sa tužiocima kada se imaju na umu tada vladajući odnosi između Kominterne i Staljina i drugih partija i kada ove poslednje nisu imale nikakve mogućnosti da dokazuju suprotno niti snage da se suprotstave. Time se ne pledira za skrivanje podataka i bežanje od istine pred javnošću, ali to treba stvarno da budu osnovani podaci i za sadašnje pojmove utvrđene istine, a ne formula »govori se, nešto mora biti«. Dakle, tu nije reč o famoznoj teoriji distance već o najelementarnijoj životnoj logici i moralnom zahtevu da se u traganju za činjenicama ne šire neosnovane sumnje, ne objavljuju poluistine i ne stvaraju tračevi. Prema tome, nisu posredi prikrivanje fakata niti tabu teme, već korektan odnos prema ljudima i događajima, i, konačno, prema istorijskim istinama.

b) U istoriji vlastite političke drame i porodične tragedije Dedijer je Titov stav i poziciju predstavio sa upola pozitivnom maksimalnom koja je značila da je sve što se s njim, Dedijerom, dogodilo bilo protiv Titove želje. Kako se iz tumačenja vidi, reč je, dakle, o nekoj vrsti neutralističke Titove pozicije, koja u neku ruku znači ravnodušnost prema sudbini bivših saradnika, bliskih ljudi i porodičnih prijatelja. Dedijer se pri tome namerno zadržava samo na moralnoj strani stvari, apstrahujući političke, ideološke i druge razloge za prikazani Titov stav i za takvo stanje stvari. U tome se, sem ostalog, i sastoji suština dileme naše posleratne istorije sadržane u odvajanju, ili neodvajanju apstraktno-idealnog i moralističkog, od realnog političkog stanja i odnosa, u poimanju stvarnog, za razliku od idealnog sveta koji nas okružuje, i konačno u emocijama

koje mogu da uzbuđuju, ali ne i da menjaju stvarni život, koji se uvek zasniva na grubim realnostima svakog doba posebno. U politici pravedna pozicija nije isto što i opravdana, a opravdana se mora uvek ostvariti političkim i vojnim odnosom snaga u službi onih ciljeva koji znače društveni progres, ali nikada ne mogu da budu antiljudski i apstraktno dogmatski.

U istoriji naše revolucije Tito nije delovao kao moralni arbitar koji je poput verskih profeta nosio vagu nepostojeće pravde i presuđivao prema vlastitom ubeđenju i ličnoj savesti. Njegov priznati ili samozvani biograf čak ni sada neće da uvaži to da su, sem moralnih, postojali i stvarni politički, surovo životni razlozi, koji su uvek bili i uvek će ostati determinante moralnih sfera i kategorija, mada nikad nisu bili i neće biti sasvim odvojeni od njih. Otkrovenje ili ubeđenje da je Tito pomogao i spasavao Kopiniča i porodicu, koji nisu zbog toga prošli onakvu životnu golgotu kao Dedijer i njegova porodica, na stepenu moralnih meditacija mogu nešto i da znače, ali za poimanje ukupnosti odnosa i za relevantnost ocena nisu dovoljno svedočanstvo. Svako će primetiti da Dedijer čak i danas na svoj način brani i opravdava svoje političko stajalište u vezi sa Đilasovim slučajem i da je sve do sada teško shvatao da politički život nije isto što i imaginacija idealista i razočaranih moralističkih propovednika. Kao da se ne shvata ili ne prihvata da je našoj revoluciji uvek pretila i da sada pretili podjednaka opasnost i sa desne i sa leve strane, i da je takva opasnost u direktnoj vezi sa kretanjima i strujanjima u nas.

Lamentacije nad vlastitom sudbinom, koliko god zasluživale duboko ljudsko saosećanje i osudu posrednih i neposrednih vinovnika, ne mogu se svesti na objašnjenja da je reč o većoj ili manjoj Titovoj želji da spasava Dedijera kao neke vrste modernog »bludnog sina« bez veze sa pomenutim procesima. Korektno je reći da je Dedijer s mnogo snage izrazio svoje razumevanje za ono što se odigralo između vlastitih disputa i naše politike u određenom vremenu, pa je utoliko lakše utvrditi kako su njegove ocene i postupci, uprkos svemu, ostali na opštem pravcu našeg društvenog kretanja. Time nećemo skrivati, ali ne možemo ni dokazivati, da su Titu bili bliži, shvatljiviji i prihvatljiviji ljudi s kojima je na svojem ranijem životnom putu imao istovetna mišljenja, formirao stavove i izgradio afinitete, što ne samo da ne izlazi iz Dedijerove vizije njegova revolucionarnog lika već ga naprotiv potvrđuje samim tim što se i on morao boriti za svoje stavove i što je od stepena njihovog ostvarivanja zavisio stepen humanističke volje i ljudskih izražaja. Uostalom, reč je o različitim slučajevima, drugačijim si-

tuacijama i nepodudarnim motivima da bi se mogli upoređivati i na osnovu toga ocenjivati Titovi ovakvi ili onakvi postupci i stavovi.

c) Za razliku od pitanja vezanog za tragičnu likvidaciju našeg rukovodećeg kadra u Sovjetskom Savezu, o čemu se, iako ne na vreme i ne potpuno, u javnosti ipak saznalo, o događajima oko Kerestincea, Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske u početku ustanka, kao i agentima Kominterne i sovjetske vojno-obaveštajne službe Kopiniča i Srebrenjaka, postojale su nepotpune, i dalje ostaju različite, verzije kao o zamršenim i tragičnim događajima. »Novi prilozi...« doduše u dobroj meri osvetljavaju splet tih dramatičnih i tragičnih zbivanja. U tom delu »Novih priloga...« ima nekoliko tvrdnji koje po svom značaju prevazilaze okvire naše nacionalne istorije i zadiru u istoriju međunarodnog radničkog pokreta. Jedna od njih je tvrdnja da je Kominternu ne samo otcepljenjem Komunističke partije Makedonije već i preuzimanjem direktne veze sa delom Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske i Mesnim komitetom Zagreba pokušala da razbije celovitost i jedinstvo KPJ, a time navodno i jedinstvo buduće jugoslovenske države. I jedno i drugo se izvodi agenturnim načinom, vrbovanjem kadra iz rukovodstava koji će poslušno izvršavati direktive izvana i služiti tuđim ciljevima. Takvo mešanje stranih činilaca, preko svoje agenturne mreže, višestruko se negativno odrazilo na razvoj događaja u vreme organizovanja narodnog ustanka u Hrvatskoj. To se ogledalo pre svega u tome što su izgubljeni dragoceni i visokosposobni ljudi u Kerestincu, a zatim u tome što je napravljena zbrka oko početka i oblika oružane borbe, a to se svodilo na pitanje da li da se borba i otpor vode u obliku sabotaža i diverzija ili kao masovni narodni ustanci u formi partizanskog rata. To u isto vreme prelazi u pitanje da se oslobodilački rat i revolucija vode u nerazdvojnem jedinstvu ili se valja usmeriti samo ka borbi za nacionalnooslobodilačke ciljeve ne dirajući u dotadašnje društveno-političko uređenje.

Smisao tadanjeg i kasnijeg insistiranja spolja samo na nacionalnooslobodilačkim ciljevima borbe bio je da se ne naruše odnosi između velikih u antihitlerovskoj koaliciji, ali se on ogledao i u drukčijim nazorima o socijalističkim revolucijama, širenju socijalizma u svetu i odnosima među socijalističkim zemljama, što će se nešto kasnije na drastičan način potvrditi. Istina je da se do tih i sličnih globalnih i načelnih saznanja može doći konkretnim utvrđivanjem činjenica i osvetljavanjem uloge onih koji su na ovaj ili onaj način učestvovali u događajima. Nedavno smo čuli i drukčiju

verziju (V. Bakarić), koja, isto tako, nije lišena logike, mada ni ona ne može pretendovati na konačnu istinu.

Međutim, Dedijerov metodički manir je takav kao da piše roman kriminalističkog žanra, kao da mu je najviše stalo do toga da uzbuđuje, zapliće, stvara enigme, umesto da na temelju činjenica opisuje i razjašnjava. Razgovor sa Kopiničem nije štivo historičara, već pre romansijera lakog žanra, a nepovezane storijske Kopinič-Hebrang-Krajačić i neobaveštavanje Tita o Hebrangovom držanju više liči na režiranje kriminalističkih emisija nego na naučno povezivanje činjenica u konkretan lanac mogućeg historijskog zbivanja. Ako Moskva nije obavestila Tita o Hebrangovom odnosu prema ustašama, zašto to nije učinio Krajačić, kada ga je, takođe, Kopinič o tome obavestio, jedno je od mogućih pitanja. Kako je moguće da Krajačić ćuti o čitavoj stvari i onda kada Hebrang dolazi za sekretara CK KPH, u kojem sedi i sam Krajačić, nadovezuje se drugo. Zar je sve to Dedijer trebalo da ostavi otvoreno i nepovezano kada sa Krajačićem sarađuje u ovoj knjizi. Ili, ako već nije mogao da stvari koliko-toliko poveže i objasni, zar je trebalo izlaziti na videlo sa tako krnjom i golicavom fabulom koja se može na bezbroj načina tumačiti. Neodoljivo se nameće utisak da u toj stvari nije reč o historijskoj distanci, ili bar da nije samo o njoj, već o svesnom stvaranju zapleta ili pak namernom ostajanju pri već stvorenim, zamršenim situacijama radi stvaranja uslova za svakojake, pa i za fantastične, pretpostavke i zaključivanja.

Treba reći da je Dedijer Hebrangov slučaj u ustaškom zatvoru ostavio otvorenim u tom smislu što nije dokumentom mogao da dokaže nijednu od iznetih pretpostavki. To je razlog više zbog kojeg je trebalo da se i ostali deo tog teksta upotpuni do razumljive i logične mere i jasnoće, ili da se izostavi radi daljnjeg istraživanja i rasvetljavanja. No, bez obzira na opravdanost kritičkih primedbi te vrste, činjenica je, a to je od krupnog značaja, da su objavljeni dokumenti o odnosima Kominternu—CK KPH i o Kopiničevoj ulozi u tome, kao i rasvetljavanje tragičnog slučaja Kerestinec, fascinanta građa koja znatno rasvetljava i razotkriva događaje, razjašnjava šta se i kako se stvarno događalo. U tome je krupna zasluga autora »Novih priloga...« V. Dedijera i svih koji su mu pomogli i priloge napisali.

d) Dvadeseta glava Dedijerove knjige nosi naslov »Martovski pregovori između Nemaca i Tita«. To znači da je autor tim pregovorima dao naglašen značaj i da ih je, što se naziva glave tiče, izravnao s najkrupnijim i presudnim pitanjima s kojima se Tito suočavao na svom revolucionarnom životnom putu. Prirodno je da

se čitalac zapita šta to može da znači, pogotovo kada vidi da se od 52 stranice glave osam tiče samih pregovora, ili od 21 stranice autorovog teksta samo tih istih osam se tiče apostrofiranih kontakata, a sve ostalo je u vezi s tokom pete neprijateljske ofanzive. Na taj način se dobija utisak da se Tito bavio mišlju o separatnom miru s Nemcima ili o nekoj vrsti ratnog primirja. Potrebno je reći da je o istom problemu ranije pisao i Milovan Đilas u svojoj knjizi »Wartime«, tako da Dedijer nije prvi koji je s tim izašao u svetsku javnost.

Zanimljivo je zašto Dedijer to nije objavio u prvoj knjizi »Novih priloga...«, pošto je najverovatnije da je o tome i tada znao. Pri tom se misli ne samo na svedočanstva iz rata već i na izučavanje stranih arhiva na koje se sada toliko poziva. U tom slučaju cela stvar ne bi ličila na tabu temu, kao što je sada slučaj. Iz nemačkih dokumenata datih u knjizi saznajemo da se, osim o razmeni ratnih zarobljenika i primeni međunarodnog ratnog prava, razgovaralo i o trećoj tački. Prema nemačkoj verziji, koju je jedan od pregovarača ocenio kao tendencioznu i neobjektivnu, moglo bi se shvatiti kao da se tu radilo o predlogu delegacije Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, i koji prema toj verziji glasi:

»a) Da u postojećoj situaciji ne postoji razlog zbog koga bi nemački Wehrmacht vodio ratna dejstva protiv Narodnooslobodilačke vojske s obzirom na situaciju, neprijatelja i interese jedne i druge strane. Prema tome, bilo bi od obostranog interesa kada bi neprijateljstva prestala. U vezi sa ovim, nemačka komanda i ova delegacija treba da utvrde svoje predloge u vezi eventualnih zona i stavova u odnosu na ekonomska i druga pitanja.

b) Narodnooslobodilačka vojska smatra četnike glavnim neprijateljem«.

O tom predmetu je Tito u govoru na proslavi 35-godišnjice bitke na Neretvi, 12. novembra 1978, izjavio i ovo: »Tri naša druga su išla na pregovore sa direktivom da razgovaraju o razmjeni zarobljenika, čime bi se našoj vojsci priznao staus ratujuće strane u duhu postojećih normi međunarodnog ratnog prava. Uspjeli smo samo da dođe do razmjene zarobljenika, tako da su mnogi naši drugovi bili spaseni iz ruku dželata i potom raspoređeni u razne jedinice.

Oko toga ja sam imao teškoća sa Staljinom, koga sam obavještavao preko Kominterne. Javio sam da mi sa Nijemcima razmjenjujemo zarobljenike imajući pored ostalog u vidu i to da nas mori glad, da ljudi od iscrpljenosti padaju mrtvi. On je meni odgo-

vorio vrlo grubo, zamjerajući nam što razmjenjujemo zarobljenike sa neprijateljem. A sa kime drugim da ih razmjenjujemo ako ne sa neprijateljem? Ja sam tada Staljinu kratko odgovorio: Ako nam ne možete pomoći, ostavite nas na miru, mi ćemo se nekako snaći... Međutim, i danas ima pokušaja da se ta razmjena tendenciozno interpretira i zloupotrijebi. Mi ćemo to sve napisati tačno onako kako je bilo. Uvjeren sam da nam malo ko neće odobriti ono što smo tada učinili. Mi smo to morali napraviti. Spasili smo tek stotinjak naših ljudi, dobrih boraca i aktivista». (J. B. Tito — *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita*, Udruženi izdavači, 1980, str. 733. i 734.)

Prema Dedijerovom tumačenju, tu je mogao biti posredi isključivo manevar, Titova namera da dobije u vremenu, da pregovori-ma o međunarodnom ratnom pravu spasi ranjenike, i, konačno, da razbije četnike kao glavnog potencijalnog političkog protivnika, naročito kada se uzmu u sprezi sa zapadnim saveznicima.

U toj glavi i o tom problemu Dedijer je dao i neke druge komentare u formi najverovatnijih hipoteza i ličnih ocena. One se sastoje u sledećem:

— Englezi su se pripremali za invaziju na Jugoslaviju u toku 1943. s ciljem da uguše revolucionarni pokret i obezbede stari sistem u zemlji;

— sem radi razgovora o zarobljenicima, pregovori u martu nisu bili potrebni. Nemačke trupe ionako nisu nameravale da u četvrtoj ofanzivi prelaze Neretvu. Tito mu je navodno 1978. izjavio da su pregovarači prekršili njegova ovlašćenja;

— Nemci su u potpunoj tajnosti koncentrisali svoje snage i za vreme pregovora opkoljavali durmitorski masiv. Naša obavestajna služba je sasvim podbacila, a naš radio-saobraćaj nas je demaskirao;

— sa nemačkim predstavnicima nije potpisan nikakav ugovor o prekidu vatre ili primirju, već samo sporazum o stvaranju neutralne teritorije u Pisarevini radi olakšanja razmene zarobljenika.

S obzirom na kasnije događaje, a i na tadašnji odnos snaga, izgleda da je Dedijerova ocena o opreznosti prema mogućoj britanskoj invaziji u Jugoslaviji i likvidaciji našeg pokreta u toku 1943. godine bila pregrejana i nerealna. Zapadnim saveznicima je predstojala invazija Italije i izbacivanje te zemlje iz rata, da bi se tek potom mogli stvoriti uslovi za eventualnu širu invaziju Balkana, a sve to se, to je bilo izvesno, nije moglo ostvariti u toku 1943. godine. Uostalom, saveznici su u to vreme već bili izradili

planove za tu godinu na temelju tadašnjih mogućnosti. Ne treba smetnuti s uma da su Britanci već u aprilu 1943. godine bili uputili prve misije u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, što bi bilo teško shvatljivo da su u isto vreme pripremali i našu likvidaciju vojnom invazijom. Tu je reč ne samo o njihovoj dobroj volji i pustim željama već i o realnostima kao što su naša snaga i perspektiva njenog daljnjeg jačanja, čvrsta kolaboracija četnika i okupatora koja je četnike, s jedne strane, politički demaskirala, a s druge dovela u stanje da nisu slušali zahteve zapadnih patrona da sudeluju u borbi protiv okupatora. Konačno, snaga Nemaca na Balkanu, koja u to vreme nije bila za potcenjivanje, Britancima je bila dobro poznata da bi se mogli upuštati u takvu vojnu avanturu. Ostaje, prema tome, nejasno kako se došlo do ocene o neposrednoj opasnosti od britanske invazije u Jugoslaviji početkom 1943. godine.

Da li su nas pregovori s Nemcima uspavljivali i činili manje budnim prema njihovim daljim vojnim poduhvatima protiv nas teško će onaj koji nije dublje i šire izučavao izvore bilo šta utvrditi. Međutim, da su se našoj obaveštajnoj službi u to vreme, a i pre i kasnije, mogle uputiti ozbiljne zamerke i dati neprelazne ocene — to je van svake sumnje. U tom smislu se mogu i izvan tih događaja naglasiti naša nepovoljna iskustva s obzirom na to što smo vodili rat u svojoj zemlji, što smo mogli imati izuzetno velik broj obaveštajnih oslonaca, ali što to nismo bili dobro organizovali i što smo na neki način teško shvatali, pa i potcenjivali značaj informacija i obaveštajnih podataka za rukovođenje i komandovanje. Razlozi su delimično vojnički. U tom ratu u kojem se u početku nisu izvodili regularni i uređeni bojevi i operacije — za koje je inače uvek potrebno unapred znati koliko je neprijatelj snažan, kakav mu je razmeštaj i sastav snaga, koja mu je numeracija jedinica, kakav je kvalitet trupe, kakve su mu namere i planovi itd. — ti podaci za primenu naše specifične ratne veštine objektivno su bili manje značajni jer smo se više oslanjali na vlastite ciljeve i postupke, na iznenađenja, brzinu manevra, promenu oblika dejstva, objekata napada itd. To nikako ne znači da nam ti podaci nisu bili potrebni i da bi uz bolju obaveštenost o neprijateljevim snagama i naša dejstva bila još efikasnija. Stoga se ta okolnost ne može uzeti kao opravdanje za greške subjektivne prirode. Slične boljke i nedostaci te vrste svojstveni su svim oslobodilačkim i narodnim ratovima, svim njihovim vojnim instancama koje u ustaničkom zanosu ne shvataju da ih neprijatelj bilo čim ograničava kada je reč o načinu vojnih postupaka.

U petoj neprijateljskoj ofanzivi mi smo bili iznenađeni u pogledu vremena, količine neprijateljevih snaga, prostora na kojem su se dejstva vodila i u pogledu zamisli i plana njegove operacije i načina dejstava koja je primenjivao. Treba, međutim, imati na umu da, bez obzira na neprijateljeva ratna lukavstva i na slabost vlastite obaveštajne i kriptografske službe, nije osobito teško ostvariti manevar opkoljavanja sa stotinu hiljada vojnika opremljenih modernom transportnom i borbenom tehnikom u borbi protiv naše relativno slabe grupacije od 15.000 boraca opterećene, uz to, bremenom od 4.000 ranjenika. Priroda prostora i njegova nepodestnost za brzo manevrisanje posebna su hipoteka. Prirodne prepreke i barijere su u tom slučaju više išle naruku protivniku, i on ih je dosta vispreno pretvorio u snažne zaprečne linije. Iskustva te vrste su za nas značajna ne samo istorijski već i u današnjem procenjivanju i obučavanju, odnosno u ratu u kom bismo se ponovo mogli naći, no ipak u izmenjenom obliku. Ono što tada nismo znali i što nismo ni mogli znati nadomeštali smo neprevaziđenim moralom, samopožrtvovanjem i odlučnošću, koju je Tito podsticao i personifikovao, a sve je to ponicalo iz svesti o veličini i opravdanosti ciljeva borbe. To je pokazao epilog i pete ofanzive i našeg rata u celini. Objektivnosti radi treba reći da autor ni jednom reći, sem onoga što se tiče dela pregovora i obaveštajne službe, ne dovodi u pitanje naše odluke, borbene postupke i ukupna dejstva u petoj ofanzivi, niti se sem deskripcije upušta u operativno-taktičke ili strategijske analize. U tom smislu ta glava ne privlači pažnju kritike i utoliko je čudnije i donekle zagonetnije zašto ju je naslovio po pregovorima s Nemcima a ne po njenom suštinskom značenju koje se uobičajeno iskazuje rečima »Bitka na Sutjesci«.

IV

Konačno, posle opšte slike o knjizi, a i nakon osvrta na neke njene sadržaje i u vezi s kritikama kojih je bilo u javnosti, a među njima i veoma oštih i emotivnih, mora se postaviti pitanje kakvi su bili autorova stajna tačka i ishodišno opredeljenje u koncipiranju i realizaciji »Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita«. Bez obzira na to što se Dediđer i do sada dugo bavio istorijom naše revolucije i narodnooslobodilačkog rata i što je važio kao Titov hroničar i biograf, u tom delu su došla do izražaja neka njegova idejna opredeljenja, politički stavovi i metodološki postupci koje do sada nije na taj način ispoljavao, ili bar nije u toj meri i tom obliku.

Razume se da ovaj pokušaj nije niti može da bude celovita i meritorna ocena Dedijerove ličnosti, njegovih političkih, ideoloških, naučnih i drugih nazora, jer za tako nešto u ovoj prilici nemamo ni mogućnosti ni potrebe; ovde je reč samo o težnji da se letimičnim osvrtom na neke autorove poglede i metode lakše shvate oni delovi u knjizi koji izazivaju najviše kritike, drukčije ocene, opovrgavanja, sve do podozrivog posmatranja i ocenjivanja. U tom smislu nije moguće odvajati ličnost od dela, autorstvo od bazičnih filozofskih i životnih opredeljenja.

Dedijer je svoju karijeru istoričara, političara, naučnika, akademika i javnog radnika počeo kao novinar, što je ostavilo neizbrisiv trag na njegovom intelektu, psihi i opštem ljudskom profilu i na njegovom odnosu prema svetu i događajima u njemu. I dok sada piše o dalekoj ili bliskoj istorijskoj prošlosti, on to čini stilom i manirom novinskog izveštača i strastvenog reportera. Mnogi njegovi tekstovi nose aromu neposredno viđenih događaja i emotivno preživljenih situacija u kojima se opredeljuje shodno afinitetima prema ličnostima, događajima, pokretima itd. Sadašnji veliki poduhvat koji se zove »Novi prilozi...« i koji se već široko razgranao proizašao je, u stvari, iz njegovog »Ratnog dnevnika«, knjige za koju je svojevremeno dobio i trajno zadržao visoko priznanje i od naše i od svetske naučne i političke javnosti. Pretpostavljam da se i Tito u prvom redu na osnovu »Dnevnika« opredelio u pogledu ličnosti svog hroničara i biografa. Poznato je, međutim, da svaki dnevnik u većoj ili manjoj meri sadrži lična autorova preživljavanja, njegova vlastita gledišta i trenutna unutaranja, intimna raspoloženja i da zbog toga svedočanstva u njima nisu do te mere ohlađene i objektivizirane činjenice da mogu da budu dokraj sigurni istorijski izvori. U našem kontekstu to i nije stvar koja nas primarno zanima, ne zanima nas na prvom mestu to da li i koliko su dnevници pouzdani istorijski izvori, već je reč o metodi i stilu, a oni su se u Dedijera razvili u nešto što podseća na veliku dozu individualizma i subjektivizma, na veliku meru predubeđenja i samozaljubljenosti.

Žurnalistički opisi dnevnih događaja, s jedne, i naučne deskripcije i ocenjivanje istorijskih zbivanja, s druge strane, ne mogu da se rade istim metodama i postupcima, kao što se ne može poistovećivati novinski opservator i reporter s naučnim istraživačem istorije. Bez namere da se docira, to se moralo reći radi razumevanja nekih okolnosti relevantnih za ocenu knjige o kojoj je reč. Izgleda da su te slabosti značajne kao izvorište nesporazuma do kojih dolazi posle pojave Dedijerove najnovije knjige.

Autorova namera da lično prezentuje ceo projekat, ne oslanjajući se na društvene činioce, i da se ne vezuje za neku od renomiranih naučnih institucija, već pre svega za lične saradnike, prijatelje i poznanike, teško da može da se opravda. Postavlja se pitanje da li to donosi željeni rezultat. Sudeći po izjavama samog autora, a i po onome što se iz knjige vidi, izlazi da je reč o nekoj vrsti privatizovanja i subjektivističkog opredeljivanja u izboru priloga, određivanju recenzenata, odnošenju prema pojedinim ličnostima u knjizi (kumovi, školski drugovi, prijatelji). U tom smislu zaprepašćuje, ali i indikativno deluje, autorov novod da ga za Titovu ličnost ne vezuju nikakvi programi već činjenica da su ranjeni u neposrednoj blizini, a nešto slično tvrdi i za Đilasa, koji ga je vezivao za sebe time što mu je odobrio da se oženi prvom ženom, a i drugim privatnim razlozima.

U naučnom istraživanju neposredan lični angažman mora bez daljnega da u potpunosti dođe do izražaja, jer se samo tako mogu doseći naučni rezultati, ali se upravo zbog toga, naročito kad je reč o društvenim temama, celokupna organizacija rada mora postaviti tako da vuče ka objektivizaciji, da se, samim tim, maksimalno suprotstavlja subjektivizmu, mogućim ličnim predubedenjima i posebnim afinitetima. Naučni skupovi, stručne rasprave, konsultovanje eksperata, delimično obnavljanje i proveravanje istraživanja, javne ili zatvorene polemike itd., načini su koji se ne mogu lako ostvariti u ličnoj i privatnoj režiji bez obzira na profil i kapacitet ličnosti. Ovo može da liči na prepotentno i neumesno »soljenje pameti«, ali je istina da je izazvano autorovim javnim nastupom povodom izlaska knjige, u kojem je rečeno da se u istraživanju naše istorije i Titove uloge ne oslanja ni na kakve forume i institucije već na prijatelje i na vlastite istraživačke mogućnosti.

Iskustva, pa i razočaranost u etatizam i birokratsku moć države, u pozitivističke metode krojenja i prekrajanja istorije prema pragmatским političkim potrebama, a najčešće prema imperativima borbe za ličnu vlast, ne može, na drugoj strani, da opravda opredeljenost za individualističke filozofske doktrine i privatna naučna preduzeća. Između te dve opcije nalazi se prostor široke socijalizacije i očovečenja sadržan u idejama izvornog marksizma, koji nije ni birokratska autokratija ali ni razočarano vraćanje liberalističkom slobodarstvu devetnaestog veka.

Recimo otvoreno i bez uvijanja da se građa za Titovu biografiju mora dosledno tražiti i nalaziti u građi za istoriju jugoslovenske revolucije i uvek u čvrstoj, neraskidivoj vezi s narodom, a ne individualizovanjem te istorije i njenim idealističkim prekrajanjem.

Kao posledica metoda, a delom i opšteg filozofskog stanovišta, rečidivi tih gledišta često i bez autorove volje, isplivaju na površinu.

Svaki iole ozbiljniji analitičar će bez velikih teškoća i veoma brzo dokazati da autor čitavom nizu obuhvaćenih problema, razdoblja i poglavlja prilazi na pomalo čudan i, reklo bi se, obrnut način; argumente i podatke traži da bi potkrepio i dokazao vlastita apriorna mišljenja i ocene, a ne da na temelju »ohlađenih« činjenica i metodom analize i sinteze spoznatih podataka izvodi zaključke i naučne sudove. To je doduše lakše reći nego ostvariti kada je reč o ličnosti koja je ne samo istraživač već u isto vreme i svedok, opservator, blizak saradnik i lični prijatelj mnogih aktera naše istorije, o kojima ne samo što ne može sasvim mirno i objektivno da piše već ne može da se odupre iskušenju da i sam ne pređe iz pozicije posmatrača i istraživača u poziciju aktivnog stvaroca istorije.

Kada iz tog ugla priđe Dedijerovim tekstovima, i najdobronamerniji i najobaveštajniji čitalac će se izgubiti u traganju za odgovorom na pitanje da li autor, na mnogo mesta, piše više o sebi i o događajima vezanim za njega ili o Josipu Brozu Titu i njegovom stvaralaštvu. Na površinu izbija sindrom individualizma, težnja za ličnim isticanjem, sopstvenom rehabilitacijom i privatnim poimanjem istorije, koji autora fatumski prati i ne napušta u celom drugom tomu »Novih priloga...«.

Istoriji je poznato da hroničaru nije podesna ni slavloljubiva ličnost bliska centrima odlučivanja, niti inferiorno iskompleksirana ličnost koja u istoriji traži ličnu satisfakciju. Dedijerova teorija o istoriji »odozdo« i »odozgo«, pri čemu se poziva i na Lava Tolstoja i Vuka Karadžića, približnija je istoriji u nastavcima i u »krpicama« u kojoj autor dopunjuje, ispravlja i skuplja priloge u kojima, osim glavne ličnosti, opisuje i samog sebe, ali uvek sa pozicije iz centra i »odozgo«, tako da se plebejstvo njegove istorije ispoljava samo kao farsa i u službi vlastite apodikcije, koju brani dokumentima iz svetskih arhivskih centara.

Sve to ne važi u apsolutnom smislu niti podjednako za sve delove knjige, ali je kao »zao duh« uvek i svuda prisutno, pa i kada autor aspoljava težnju i napor da neke događaje prezentira u izrazito pozitivnom i konstruktivnom smislu. Opterećenost vlastitim istorijom, koja sadrži i ličnu dramu, nalazi izraz i umirenje preko Tita. U Dedijerovoj autorskoj optici Titova ličnost je višestrana i kompleksna, sa neodvojivim elementom — junaka iz narodnog epa, vatrenog patriote i nepomirljivog revolucionarnog buntovnika. Na toj širokoj skali vrednovanja, pored divljenja i po-

štovanja, uočljiv je piščev napor da ga predstavi na ovozemaljski način, sa svim ljudskim svojstvima i obeležjima, bez glorifikovanja i mistifikovanja. Titov borbeni, revolucionarni i ljudski lik deluje na trenutke, reklo bi se, pomalo prenapregnuto, što je posledica autorove težnje i potrebe da se na svoj način i prema vlastitoj meri razračuna sa Titovim protivnicima, ali i da u istim okvirima nađe leka vlastitim kompleksima i da objasni lične životne dileme. Otuda u isto vreme srećemo, osim izrazite naklonosti, i kritičke iskaze, nedokazane ocene i na mahove sitnu ljudsku zavist. Lični sudovi i vlastita mera nisu objektivni i nisu svuda dosledno primenjeni, a to potvrđuje istinu da se pišući o drugome u isto vreme na svoj način piše i o sebi.

Ukratko, i čitalac i naučna kritika će se iznenaditi kad vide da onde gde su očekivali odmerenog eruditu nalaze autora koji se, na mnogo mesta i o važnim i manje važnim događajima, služi metodom »rekla-kazala«, ili onde gde su očekivali enciklopedijski odmereno štivo nalaze svaštarenje preko dozvoljene mere. Sve slabosti knjige, koja se u javnosti, prirodno, podvrgava oštrijim merilima i kritičkim standardima kako zbog teme kojom se bavi, tako i zbog njenog autora, nisu ipak takve da opravdavaju potpun negatorski odnos prema njoj i izazivanje nemira i totalnog podorenja, niti zaslužuju njenu bespogovornu anatemu.